

57

001(47)

9-50

Σ m 2/2

1898

1898. № 720.

508

ՌՈՒՍԱՅ ԱՌԱՋԻՆ ԳԻՏՆԱԿԱՆԸ

ԱՐԽԱՆԳԵԼՍԿ ԳԻՒՂԱՑԻՆ

ՄԻՔԱՅԻԼ ՎԵՍԻԼԻՉ

ԼՈՄՕՆՍՈՒՎ.

ВНУТРЕННЯЯ
БИБЛИОТЕКА
Академии Наук
СССР

Ե. ՆԵԿՐԱՍՈՎԻ.

Թարգմանեցին՝

Բ. ԻՇԽԱՆԵԱՆ և Ա. Տ.-ԻՍՐԱՅԷԼԵԱՆ.

ՇՈՒՇԻ

Տպարան Հայոց Հոգևոր Տեսչութեան.
1898

001(47)

շ-50

1217
arm

1217

ՌՈՒՍԱՑ ԱՌԱՋԻՆ ԳԻՏՆԱԿԱՆՆԵՐ

001(47)

2-50

ԱՐԽԱՆԳԵԼՍԿ ԳԻՒՂԱՑԻՆ

ՄԻՔԱՅԷԼ ՎԱՍԻԼԻԶ

ԼՍՄՕՆՕՍՈՎ.

Ե. ՆԵԿՐՍՍՈՎԻ.

ИНСТИТУТ
ВООРУЖЕНИЙ
Академии Наук
СССР

Թարգմանեցին՝

Բ. ԻՇԽԱՆԵԱՆ և Ա. Տ.-ԻՍՐԱՅԷԼԵԱՆ.

ՇՈՒՇԻ

Տպարան Հայոց Հոգևոր Տեսչության:

1898

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ.

ԳՐԲՈՅՎԻՍ ԹԱՐԳԱՆՈՒԹԵԱՆ ԳԼԽԱՒՈՐ ՇԱՐՖԱՌԻԹԸ.

Ընդհանրապէս որպէս յայտնի է, չայկական ներկայ գրականութիւնը չափազանց աղքատ է թարգմանական երկասիրութիւններէրից—սկսած ամենագիտական, փիլիսոփայական գրքերից մինչև մանկական ժողովրդական... գրքերը: Նա մանաւանդ ամենամեծ պակասութիւնը նկատուում է կենսագրական տեսութեանց մէջ, որոնց թիւը մի քանի հատից աւելի չէ անցնում: Ուստի հարկ զգալով աւելորդ չհամարեցինք ձեռնարկել մի հին, փոշու մէջ թաղուած գրքոյկի թարգմանութիւնը, որը բացի այն, որ կազմում է մի նշանաւոր մարդու կենսագրութիւն, այլև ներկայացնում է մի սքանչելի պատկեր և մանաւանդ մանկանց դէպի ուսումը խրախուսող մի օրինակ: Թէ ինչպէս մի պատանի մանկութիւնից 'ի վեր ունենալով դէպի ուսումը խիստ հակում, ամենայն ինչ զոհում է իւր նպատակին հասնելու: 'Ի նկատի ունենալով այդ դարու կրթութեան ամենախիստ պակասութիւնը (որ Ռուսաստանի նորաբողքով ժամանակն էր), իւր աննշան ծագումը, իրենց միջնավայրի անչափ հեռաւորութիւնը այդ ժամանակուայ փոքր 'ի շատէ յայտնի ուսման կենդրոններից և վերջապէս իւր ծնողների ատելութիւնը այդ բռնած դիրքի հա-

Дозвол. цензурою. Тифлисъ, 2 Мая 1898 г.

50400 - ահ

36182-66

մար, այնուամենայնիւ չնայելով շրջապատող աննպաստ հանգամանքներին, որոնք ապարդիւն հետեանքների պէտք է հասցնէին պատանու վաւարուն յոյսերը, նա յաղթահարելով ամեն մի արգելք, յազուրդ առաւ իւր բուն ցանկութիւններին: Մի ընդունակութիւն և տոկուն եռանդ, որի գոյութիւնը այժմ իսկ հազիւ է պատահում:

Ցաւալի է իսկապէս, որ ներկայ զրաւանութիւնը զուրկ է ոչ միայն նշանաւոր, հանրահռչակ գործիչների կենսագրութիւններից, այլ և սովորական, զրաւան ասպարէզում ծախն առողջ հեղինակների կենսագրութիւններից. բանի որ կենսագրութեան մէջ արտափայլում է գործիչի անցեալը, — ծնունդուց մինչև ասպարէզ մաները և ամբողջ գործունէութեան ընթացքը: Քանի որ թուում է այդ երկի մէջ այն քաղցր ու դառն բուրբները, այն անարգել ու աննպաստ պայմանները, որոնց մէջ երեւան են գալիս անձնաւորութեան ձգտումը, վարած յաղթանակները — իւր երկաթաձուլ կամքի ու տոկուն եռանդի շնորհիւ հասնելու մի սուրբ իրէալի և իւր կոչման համապատասխան անսպառ ոյժերով գործելու: Սյդ առթիւ կենսագրութեանց ընթերցումը մի աննման տպաւորութիւն թողնելով, որպէս խթան զարկ է տալիս նոյն զաղափարներով տոգորուած, նոյն կոչման ձգտող պատանիներին:

Թարգմանիչներէց.

ՌՈՒՍՍՅ ՈՌԱՋԻ ԳԻՏԵԱԿԱՆՐ

ԱՐԽԱՆԳԵԼՍԿ ԳԻՒՂԱՑԻՆ

ՄԻՔԱՅԷԼ ՎԱՍԻԼԻՅ ԼՕՍՕՆՕՍՈՎ

Скоро самъ узнаешь въ школѣ
Какъ Архангельскій мужикъ
По своей и Божьей волѣ
Сталъ разуменъ и великъ.

I.

Ռուսաց առաջի գիտնականը գիւղական տարրից էր: Նրան անուանում էին Միքայէլ Վասիլիչ Լօմօնօսով: Նա գիւղացի Վասիլ Դօրօֆեւիչի որդին էր: Վասիլ Դօրօֆեւիչը ապրում էր Արխանգելսկի նահանգի Խօլմօզօր քաղաքի մօտ գտնուող Դենիսովսկի գիւղում: Նա քաղցրաբարոյ և «դէպի որբերը ողորմած» մարդ էր: Ամառը և աշնան պարապում էր ձկնորսութեամբ, իսկ ձմեռը բեռնակրութեան արհեստով. տեղափոխում էր պետական ապրանքներ — երբէմն Արխանգելսկի նահանգը, երբէմն Սօլովեցկի մենաստանը և երբէմն չիւսիսային ծովի մօտ գտնուող, մեղանից հեռու — Կօլա քաղաքը:

Նա գիւղացիների մէջ աղքատ չէր համարւում, մինչև անգամ հարեան գիւղի դպիրը անպատուութիւն չ'համարեց իւր աղջիկը նրան տալու:

Ելենա Իւանովնան—այդպէս էին կոչում ջահել հարսին, հեղաբարոյ և բարի կին էր 1711 թուականին՝ այն ժամանակ, երբ Ռուսաստանում թագաւորում էր Պետրոս Մեծը և պատրաստում պատերազմել տաճկաց հետ, ելենան ծնեց մի որդի, որին մկրտելով կոչեցին Միքայէլ: Այդ գիւղացի երեխան—Միքայէլը ապագայում դարձաւ Ռուսաց առաջին զինանկար: Ելենա Իւանովնան երկար չ'ապրեց, և այսպիսով Վասիլ Դորոֆեևիչը այրիացաւ:

Շատ չ'անցած, նա մտածեց երկրորդ անգամ ամուսնանալ:

Որովհետև գիւղական կեանքի մէջ, ինչպէս յայտնի է, առանց տանտիկնոջ երկար մնալ դժուար էր, այդ պատճառով Վասիլը շուտով ամուսնացաւ:

Այժմ հարազատ մօրը փոխարինեց խորթ մայրը. խորթ որդուն, փոխանակ փաղաքշանքի, վիճակուեց ոտքի հարուստների. բարի խօսքի տեղ—հայհոյանքների: Լաց էր լինում մանուկը և սրբում արտասուքները կեղտոտ թեքերով. ո՛ւմ գանգատուէր, ո՛ւմ ասել այդ դառնութեան մասին—չ'կար ոչ ոք, նրա գանգատատեղին մնացել էր միայն հայրը, բայց նա բացակայում էր անից ամբողջ օրերով և վերջապէս երբ վերադառնում էր, խորթ

մայրը նրա ականջում միշտ փոփսում էր. «Որդիդ և՛ յիմար է, և՛ անհնազանդ, և՛ ծոյր: Լինում էր, որ հայրը չէր կարողանում զսպել բարկութիւնը, ծեծում էր որդուն:

Այդպէս նրանք ապրում էին:

Լրացաւ Միքայէլի տասը տարին, հայրը սկսեց իւր հետ տանել, օգնելու իրեն բեռնակրութեան արհեստում: Գնում էր հօրը հետ մինչև Կօլաքաղաքը, լինում էր Սօլովեցկ մենաստանում, նա մանաւանդ սիրում էր միշտ երթևեկել Սպիտակ և Յիւսիսային ծովերը ձկնորսութեան համար: Այստեղ նա իրեն զգում էր ազատ, շուրջը ընդարձակութիւն և հոգին անխռով: Հայրը խորթ մօրը բացակայութեամբ ոչ նախատում և ոչ ծեծում էր որդուն:

II.

Դեռ հանգուցեալ մայրը սկսեց սովորեցնել Միքայէլին զրեկ կարդալը, որին յետոյ փոխարինեց գիւղական տիրացուն (дьячекъ):

Դրագիտութեանը մանուկը հեշտութեամբ ընտելացաւ: Տիրացուն սկսեց թոյլադրել նրան տօն օրերին եկեղեցու երգչաց դասում (клирост) կարդալու և երգելու: Միքայէլը կարդում էր որոշակի, բարձր և հասկանալի կերպով:

Հասակակիցները նրան նախանձում էին, նրանց

Համար ցաւ էր, որ Միքայէլ Լօմօնօսովը պնայէս լաւ կարգում էր:

Նրանց բարկութիւնը գարիս էր, երբ նրան բոլորը գովում էին, իսկ իրենց ոչ: Նրանք միշտ դիմում էին տիրացուին, որպէսզի իրենց ևս թոյլ տայ դատում կարգալու:

Ծիրացուն թոյլադրեց: Եւ ահա մի անգամ, կիրակի օրը նրանցից մէկը եկաւ մտաւ դասը և բաց արաւ դիրքը. Հէնց ուզում էր սկսել ընթերցումը, բայց առաջի բառում իսկ զայթեց: Մի բան անգամ ջոկել չ'կարողացաւ (ни аза разобратъ не можетъ): Այդպէս և ամօթով դուրս եկաւ եկեղեցուց: Միւսը փորձեց, — նոյնպէս չ'կարողացաւ ոչինչ անել, իսկ երրորդը՝ փորձել անգամ չուղեց: Ընկերները տեսնելով, որ երբէք չեն կարող Հաւասարուել Միքայէլ Լօմօնօսովին, աւելի ևս բարկացան և կատաղեցին անմեղ պատանու վրայ. «Ինչո՞ւ Միքայէլը բոլորից լաւ է կարգում»:

— Տղերք, պէտք է նրան զզգել, ասաց մէկը:

— Հէնց այդ է մնում, տեսնում ես, ինչպէս խոհական գանուեց:

— Մի լաւ գանակած ենք նրան տղերք, դարանամուտ լինենք և կամ թէ չէ Հրաւիրենք նրան անտառ դբանելու՝ և այնտեղ մի լաւ ծեծենք:

Երևի մի այդպիսի վարձադրութիւն նա իւր ուսման Համար չի սպասիլ... Հա՛, Հա՛, Հա՛:

Եւ ընկերները վճռեցին Լօմօնօսովին ծեծել:

Նրանք իսկապէս կատարեցին իրենց խօսքը: Մի անգամ երեկոյեան, երբ Լօմօնօսովը վերադառնում էր իւր ուսուցչի — տիրացուի մօտից տուն. դալիս էր, բայց չ'գիտէր, թէ ընկերները վիճ են փորել իրեն Համար: Նրանք, որ թուով Հինգ էին, յանկարծ յարձակուեցին խեղճ պատանու վրայ: Սկզբում Լօմօնօսովը ուզում էր դիմադրել, բայց ինչ կարող էր անել Հնգի դէմ: Այդպիսով մի լաւ ծեծուեց Միքայէլը իւր նախանձոտ ընկերներից, պատճառ, թէ ի՞նչու ինքը խելացի էր բոլորից:

Կոտորուած սրտով վազում է դէպի դէզը, քիթը թագցնում է խոտի մէջ և դառն կերպով լաց լինում, որ ոչ ոք չ'տեսնէ: Չնայելով իւր սրտի դառնութեան, չմոռացաւ այդ իսկ ընկերները գիրքը բանալ և իւր մխիթարութիւնը նրա մէջ գտնել: Նա ընդմիշտ զրբերը իւր մօտ էր պահում, տանը թողնել չէր կարող իւր դաժան մօր խստութիւնից ստիպուած, որը խեղճին ատելով ատում էր, նոյն իսկ զրբերը տեսնելով, իսկ կարգալու ժամանակ, նրա վրայ գոռում էր, ասելով. «Ի զուր ժամանակի կորուստ, քեզ պէս Հասակաւոր տղան, փոխանակ օգնելու Հօրը, յիմար ցնորքների յետևից է ընկել, ո՞չ, անգործ, ձրիակեր...»:

Բայց անգութ մայրը դրանով չէր բաւակաւանում, Հէնց որ Հայրը յոգնած դալիս էր գործից, իսկոյն և եթ զանգատուում էր և այդպիսով կրկնապատկում Միքայէլի վիշտը:

Նա երբէք ծնողների ներկայութեամբ չէր կարգում: և մինչև անգամ ձմեռուայ խիստ սառնամանիքի ժամանակ, ինչպէս սովորական է հիւսիսային երկրներում, նա բակի մի անկիւնում կուչ եկած, ձեռքերը փչելով, իւր միտթարութիւնը դանում էր անբաժան ընկերի մէջ:

III.

Լօմօնօսովի ստացած կրթութիւնը միակողմանի—եկեղեցական էր և իւր մօտ ունեցած զըրփերն էր, կրօնական:

Մինչև Պետրոս Մեծը Ռուսաստանում աշխարհական, զանազան զիանական զրքեր, զրեթէ չկային, և եղածն էլ դանւում էր մի քանի քաղաքներում, ուր կային դպրոցական բարձր հիմնարկութիւններ: Այդպիսով Միքայէլ Վասիլիչը կարգաւ իւր դաստիարակչի (ախրացու) առաջարկած բոլոր զրքերը, չկարողացաւ յագեւորդ տալ իւր ուսման խիստ ծարաւին. խնդրում էր, փափագում էր, աւելի ևս կարգաւ: Տիրացուն միշտ պատասխանում էր պատանու եռանդով լի հարցերին.

— Զկայ սիրելիս, այլ ևս չկայ ոչինչ:

— Խնդրիր ուրիշից, աղաչում եմ— շարունակ թախանձում էր Լօմօնօսովը:

— Ոչ ոք չունի և ոչինչ, ես նոյնպէս ուրախ կլի-
նէի խնդրելու, եթէ ունենար որ և իցէ մէկը: Գի-
տես, որ առակը ասում է. » Радъ бы въ рай, да

грѣхъ не пускаютъ «: Նոյն բանը և այստեղ, խընդ-
րել եմ տէր Հօրը, նա տուեց այն, ինչ որ ունէր:

Բայց մի բան կայ, ես տեսել եմ ծերունի Դուդինի մօտ երկու լաւ գիրք՝ «Մատթիցկի» քե-
րականութիւնը և «Մագնիցկի» թուաբանութիւ-
նը. (Грамматика — Смотрицкаго и арифметика —
Магницкаго):

Առաջի դասագրքերն էին Ռուսաստանում,
որոնցով դաս էին տալիս ուսումնարաններում Պե-
րոս Մեծի ժամանակ: Քերականութիւնը սովորեց-
նում է ուղիղ խօսել և գրելը, իսկ թուաբանու-
թիւնը— հաշուելը:

Միքայէլ Վասիլիչը չափազանց ուրախացաւ,
այնուհետեւ նա միշտ յաճախում էր ծերունի Դու-
դինի մօտ: Եւ ահա մի անգամ փորձեց խնդրել
զրքերը: Որովհետեւ Դուդինի որդիքը և նոյն իսկ
ինքը խիստ սիրում էին Լօմօնօսովին, այդ պատ-
ճառով վերջինս համարձակուեց մի անգամ ասել.
«Ընծայի՛ր ինձ քո այն երկու գիրքը, որ ընկած
են իզուր քեզ մօտ»:

— Ինչի՞ս ես պէտք նրանք, վերցրո՛ւ, ասաց Դու-
դինը: Լօմօնօսովի ձեռներն ու ոտները դողացին
ուրախութիւնից, ուրախութիւն, որ ստիպեց մո-
ռանալ շնորհակալութիւն յայտնելու իւր բարերա-
րին: Գրքերը կրճքին սեղմած իսկոյն վազեց ան-
տառ և ամբողջ օրը զբաղուեց իւր այդ թանկա-
գին ընծայով:

IV.

Տանը երկար սպասեցին Լամօնօսովին. սպասեցին ճաշին—չկար, ընթրիքին—չկար. նա եկաւ միայն այն ժամանակ, երբ բոլորը պառկել էին քնելու: Երկար ժամանակ Միքայէլը չկարողացաւ քնել:

Առաւօտեան դարձեալ գրքերն էր միտք բերում, ոչ մի հետաքրքիր բան չի կարող բաժանել հեռացնել նրան իւր ընկերներէ: Բերան էր արել թէ ամբողջ քերականութիւնը և թէ թուարանութիւնը, մտաւորապէս այնքան էր խորասուզուել, որ գիտէր թէ այս ինչ երեսում այս ինչ բառը կայ: Դեռ այդ բաւականութիւն չտուեց նրա մտաւոր սրտին, դեռ այդ շատ քիչ է համարում ընդունակ և եռանդալից պատանին, դեռ ձգտում էր աւելի ու աւելի բան սովորել ազատաց գիտնականը: Նա ուզում էր իմանալ, ի՞նչու է գալիս անձրեւ, ռոտեղից են լինում ամպերը— ի՞նչից—ձմեռ, ամառ...: Մտածում էր մտածում մտքի մէջ խորասուզուած և ոչ մէկի պատասխանը չիմանալով վերադառնալիս մտածում էր տիրացուին, որը տալիս էր իւր սովորական բացասական ու յուսակաւոր պատասխանը:

— Զգիտեմ, ես ոչինչ չգիտեմ, միայն մի բան եմ լսել միանգամ, այն է, որ Լատիններէն սովորողը կարող է այդ բոլորը իմանալ, որովհետեւ այդ լեզուով շատ գիտնական ու խելացի գրքեր կան:

Բաւական էր, որ լսեց այս նոր բառերը իսկոյն հարցրեց.

— Ի՞նչ ասեցիր դու, Լատիններէն, ախ, բայց ռոտեղ կարելի է սովորել այդ լեզուն:

— Օ՛, հեռու և հեռու են այստեղից այդ քաղաքները.— սովորում են այդ լեզուն Մոսկուայի «Զախիօնօսպասսկի» ուսումնարանում և Կիւի աւելի բարձր հոգեւոր դպրոցում, որ կոչւում է ճեմարան (академія):

Ասում են, որ այժմ նոր մայրաքաղաքում— Պետերբուրգում սկսել են սովորեցնել զանազան գիտութիւններ, բայց վերջինիս համար հաստատ չգիտեմ:

Վերջապէս թէ այս թէ այն, հետաքրքիր չէ քեզ իմանալ, որովհետեւ առաջին՝ որ չափազանց հեռու են մեզանից այդ քաղաքները. և երկրորդ՝ որ այնտեղի սովորողները լինում են ազնուական ու բարձր դասակարգի օրդիք, իսկ գիւլացին ուր, այնտեղ ուր, թողի՛ր այդ մտքերը:

Ոչինչ չասաց Լամօնօսովը, միայն գլուխը ցած թռնելով սկսեց երկար մտածել. կարծես մի ելք պէտք է գտնէր այդ երջանկութեան ևս արժանանալու. բաւականին մտածելուց յետոյ վեր կացաւ և գլուխը խոնարհեցրած դուրս գնաց:

Կ.

Հոգեմաշ մտածմունքները Մոսկովայի—տեղական ուսումնարանի մասին, որտեղ շատ շատերն էին ուսում առնում, Միքայելին բոլորովին հանգստութիւն չէին տալիս: Այլ ևս սրտով չէր երթեկեկում հօր հետ այն սիրելի վայրերը, ուր միայն գտնում էր իւր հոգու անդորրութիւնը, ամենեւին չէին հետաքրքրում իրեն տնտեսական այլ և այլ պիտոյքներ, այլ իւր մտածողութեան առարկան Մոսկովայի ուսումնարանն էր: Նարունակ ազօթում էր Աստուծուն, կարծելով թէ այդպիսով կ'իրագործուի իւր բոլոր ցանկութիւնները, թէ իւր վերքը բուժելու սպեղանին վաղ թէ ուշ կ'ստանայ տիրոջ տնօրէնութեամբ... :

Անցաւ մի ամբողջ տարի այն օրից, բայց այդ մտքերը շարունակ մաշում էին խեղճ պատանու՝ Լօմօնօսովի սիրտը:

Այդ ժամանակ լրացաւ նրա տասնևվեց տարին. խորթ մայրը միշտ թախանձում էր ամուսնուն, Միքայելին ամուսնացնելու համար, ասելով թէ հարկաւոր է մի օգնական բերել, թէ չէ ասն ամբողջ ծանրութիւնը իմ վզին է, որ ինձ տանել դժուար է: Հայրը պակաս ցանկացող չէր, նա արդէն ընտրել էր մի հարուստ գիւղացու դստեր իւր որդու կնութեան:

Եւ ահա Վասիլը մի անգամ յայտնեց որդուն իւր դիտաւորութիւնը:

Որդին չափազանց դժգոհելով պատասխանեց, «Հայր, իմ հոգին չի կարող ընկճուել, կենակից լինելով այդպիսի կեանքի. ես դեռ կարգալ եմ ուզում, կարգալ և ամեն ինչ իմանալ...»:

Երկար ու բարակ խօսել չէր կարող 'ի հարկէ, այդ բանը ցանկանում էր հայրը, մայրը և խնդիրը կ'վճռուի ըստ նախնի սովորութեան:

Ի՞նչ է մտածում, փոխանակ առաջ գնայուհետգհետէ առևտրի մէջ, ընտրելու օգտաւէտ ճանապարհներ, փոխանակ մտածելու իւր ապագայ ընտանիքի վիճակի բարեկաւութեան մասին, մի յիմար բան է զլուխը մտցրել, այն է կարգալ: Վերջապէս բեզ ո՞վ է խանգարում, կարգալ ինձ մօտ, սովորի՛ր այն, ինչ որ սովորել են մեր նախնիքը, ուրիշ բան պէտք չէ»: Այդպիսի շատ խրատներ տուեց Վասիլը որդուն:

Որդին լաց էր լինում և լռում:

«Խօսել հարկաւոր չէ՛ նրա հետ—ասաց խորթ մայրը— հարսանիքի պատրաստութիւն տեսնե՛ք, դրան լսել անգամ աւելորդ է»:

Այդպէս և վճռուեց խնդիրը:

Միայն Միքայելը արհամարհում էր այդ վճիռը, նրա մտածողութեան առարկան Մոսկովան էր և «Ձախկօնօսպասսկի» ուսումնարանը:

VI.

Մի անգամ ձմեռ ժամանակ Դենիսովսկի գիւղից մարդիկ սայլերով ձուկն էին տանում Մոսկուա:

Միքայէլ Վասիլիչ Լոմօնօսովը կանգնած խրճրթի տանիքի վրայ, դիտում էր հեռացող կարաւանին և խոր հառաչանք արձակելով սրտի խորքից, ասում. «Երջանի՛կ սայլապաններ, երանի՛ ձեզ, որ կ'տեսնէք Մոսկուան, իսկ ես...» և նրա աչքերից զորուհեցին արտասուքի խոշոր կաթիլներ: «Արդեօք, կարող եմ ես նրանց հետ ոտով գնար, իսկ այնտեղ... Աստուած կօգնէ ինձ, այո՛ կօգնէ, Աստուած ողորմած է... արդեօք ի՞նչ կլինի, որ գնամ նրանց հետ, գնամ խնդրեմ, աղաչեմ, որ ինձ վերցնեն...»: Երկու անգամ փորձ փորձեց գնալ. «բայց ոչ, գնամ խնդրեմ հօրիցս... ոչ և հանդարտ քայլերով յետ դարձաւ վերստին իւր տեղը մինչդեռ կարաւանը այդ միջոցին անյայտացաւ հեռու տարածութեան մէջ, իւր հետ ասնելով Լոմօնօսովի սիրտը:

Ամբողջ օրը Լոմօնօսովը իրեն կորցրած բանում էր, բայց մի միտք շարունակ տանջում էր նրան, այն է հասնել կարաւանին և գնալ Մոսկուա:

Ընթրիքից յետոյ խորթ մայրը սկսեց դարձեալ Լոմօնօսովի համար ատելի գործի—ամուսնութեան մասին խօսել: Միքայէլը լուռ ու մունջ մտածում էր փախստեան մասին. «Առիթը յաջող

է, ո՞վ դիտէ, երբ կ'պատահի մի ուրիշը, որի հետ կարելի լինի գնար ոչ, այս անգամ հասնել կարաւանին և մի կերպով ընկնել Մոսկուա — շարունակ այս միտքն էր զբաղեցնում Լոմօնօսովին:

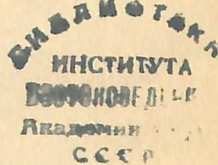
Խորթ մօր և Միքայէլի մաքրիւր միանգամայն հակառակ էին միմեանց: Մինչդեռ Լոմօնօսովը մազապուրծ լինել էր ցանկանում ընդհակառակը խորթ մայրը նոր կարգադրութեան յետեւից է ընկած, ուզում էր առաւօտեան, եթէ Աստուած կ'յաջողի, գնալ ամուսնու հետ միասին հարսնացունին տեսնելու: Իրիկնադէմին էր. Միքայէլի ծնողները դուրս եկան բազը նստիլը տեղաւորելու: Միքայէլը խրճիթում միայնակ էր. նայեց նա իւր շուրջը, ոչ ոք չ'կար, բացի փոքրիկ քրոջից, որը պառկած անկողնակալում խոր քնի մէջ էր:

Մօտեցաւ դռանը, բաց արաւ և հանեց դրքերը, որոնք վառարանի յետեւ խոր անկիւնում թաքցրած էին: Շտապով վերցրեց մի կտոր սև հաց և դրքերի հետ միասին ամրացրեց կապոցում. վերցրեց կախարանից աւելի մաքուր շապիկը և հագաւ. փաթաթուելով ծածկոցով, կապոցը զլխատակին դրեց և պառկեց քնելու:

Այդ ժամանակ ներս մտան ծնողները: Խորամանկ Միքայէլը իրեն քնած ձեւացնելով, աչքերը փակեց և այդպէս սպասեց մինչև կէս գիշեր, իսկ ծնողները արդէն վաղուց էին քնել:

Երբ մեռելային դուր թիւնը պատել էր բոլո-

36182-68

րին, այդ միջոցին Լոմօնօսովը գլուխը բարձրացնելով ծածկոցի տակից ուշադրութեամբ գննեց, քնելէն արդեօք բոլորը: Սկզբում թուաց, թէ քնած չէն. վերջապէս վեր կացաւ և սկսեց ունկն դնել. ամեն ինչ խաղաղ էր, միայն խորթ մայրը քնի մէջ խռրմփացնում էր:

Լոմօնօսովը զգուշութեամբ վերցրեց կապոցը, շօշափեց՝ այնտեղ են գրքերը թէ ոչ. և երբ համոզուեց ամեն բանի մէջ, աղօթեց պատկերի առաջ և հագիւ լսելի կերպով դուրս եկաւ փողոց:

Երկինքը աստղալից էր, գիշերը խաղաղ. ձիւնը ճրթճրթում էր ոտքերի տակ: Միքայէլը երբէք չմտածեց, թէ ի՞նչպէս կարող էր հասնել նրանց: Երկիւղ բոլորովին չէր զգում. ուշադրութեամբ լսելով, որ ոչ մի շշուկ չկայ, շտապով հեռացաւ իւր սիրելի ծննդավայրից:

Յանկարծ նրան թուաց, թէ հայրը վազում է իւր յիտեից և այդպէս սիրտը բաբախելիս շնչառութիւնը վերապահած նստեց տեղը Երկար նստելով ձիւնի վրայ, հազել էր կարողանում շարժել ոտներն ու ձեռները, մի րոպէ էլ անցաւ թէ չէ, նա իսկոյն բարձրացաւ, նայեց դէպի հայրենի գիւղը և ոչ ոքի չտեսաւ, բայց եթէ մի գիհի (МОЖЕВЕЛЬНИКЪ) թուփ ճանապարհի մէջ. հէնց այդ թփին էր ընդունել, որպէս հօրը, ճշմարիտ, որ ասում են—մտածեց նա—երկիւղից մարդու աչքերը մեծանում են, տեսնո՞ւմ ես վախից ինչ դուրս եկաւ,

Թուփը հօրս կարծեցի: Եւ հանգիստ շարունակեց իւր ճանապարհը:

VII.

Այդպէս Լոմօնօսովը գնաց երկու օր շարունակ. Ուտեղու ոչինչ չունէր, բոլորը կերել էր, իսկ վարաւանը դեռ ևս չէր երևում, նա հասաւ նրան 3-րդ օրը, որ 70 վերստ հեռաւորութեան վրայ էր գտնւում հայրենի գիւղից:

Բայց և հասնելը մասամբ ուրախութիւն չպատճառեց նրան, որովհետեւ սայլապանները խստութեամբ կշտամբում էին յետ դառնալ ծնողների մօտ:

Լոմօնօսովը խոնարհած ծնկների վրայ, դառնութեամբ լարով, աղաչում էր վերցնել մինչև Մոսկուա: Նայեցէք եղբայրներ, գուցէ դա աւաղակ է, գուցէ մի ինչ որ բան գողացել է հօրից և մեզ մօտ թաղնուել է ուղում—ասաց հանդարտ կերպով սայլապաններից մէկը:

—Եւ. ճշմարիտ,—պաշտպանում էին միւսները. տեսնո՞ւմ եք, կապոցում մի ինչ որ բան թաղցրել է:

—Աւելի լաւ է հեռացնել նրան, թող դառնայ հօր մօտ:

—Լսո՞ւմ ես—դարձաւ Լոմօնօսովին հրամանատարը—խումբը չէ կամենում քեզ վերցնել:

Միքայէլ Վասիլիչը շարունակում էր բայց գլխով, խոնարհած ծնկների վրայ աղերսել և խընդրել վերցնելու:

Ոչինչ է քո արաչանքը.— գոռաց նրա վրայ նի-
հար, շեկամօրուս զիւղացին: Յետ դարձի՛ր հօրդ
մօտ, մեղանչի՛ր և տուր նորան, ինչ որ դողացել
ես:

— Փնտրեցէք, հանեցէք ինձ, խնդրում էր Լօմօ-
նօսովը:— Նայեցէք, շատ բարիքներ եմ վերցրել ար-
նից. միայն ՚ի սէր Քրիստոսի, մի՛ հեռացնէք, ՚ի սէր
Քրիստոսի, վերցրէք ինձ մինչև Մոսկուա:

— Եւ ճշմարիտ—ասաց հրամանատարը (պատա-
նուն խղճալով).— փնտրենք նրան. իզուր ինչո՞ւ
չարչարենք խեղճին, զուցէ նա իսկապէս սովորելու
համար է դալիս Մոսկուա: Լաւ, քանզի՛ր կապոցդ,
ցոյց տուր ինչ որ ունիս. վերջին խօսքերով զիմեց
նա Լօմօնօսովին:

Լօմօնօսովը սկսեց քանդել կապոցը, նրա ձեռ-
ները դողում էին և երեսի վրայով արտասուքի
կաթիլներ էին զլորւում:

Դիւղացիները շրջապատելով նրան հետաքրքը-
րութեամբ սպասում էին, թէ ինչ կ'ընի Միքայէ-
լի պահեստը:

— Ահա նայեցէք: Զայրացած գոռում էր Լօմօ-
նօսովը, առէք, նայեցէք,— և հանեց թաշկինակից
իւր հնացած զրքերը: Դրանք ընթերցողին յայտնի
դասազրքերն էին— «Սմօարիցկի» բերականութիւ-
ն և «Մագնիցկի» թուաբանութիւնը:

— Նայեցէք,— ասաց ու թօթափեց թաշկինակը:
Թաշկինակում աւելի ոչինչ չկար:

հրամանատարը վերցրեց այդ երկու գիրքը,
թերթեց նրանց, կասկածելով, որ կարող էր փող
թաղցրած լինել մէջը, բայց ոչինչ չգտաւ:

— Եւ ճշմարիտ, եղբայրներ, ասաց նա. պատա-
նին իսկապէս սովորելու է գնում: Ահաւասիկ նա-
յեցէք, թէ ի՞նչպիսի գանձ է տանում Մոսկուա
հայրենական սնից:

հրամանատարը քրքջաց և բարձրացրեց զըր-
բերը խմբին ցոյց տալու Դիւղացիները նշնպէս
ծիծաղեցին:

— Այժմ ի՞նչ ունիք ասելու եղբայրներ, արդեօք
վերցնենք սորան մինչև Մոսկուա,

— Ի՞նչ անենք,— թող զայ, ենթադրենք թէ դա
մեր խմբի մի անդամն է:

Լօմօնօսովը իրեն կորցրեց ուրախութիւնից:

Նա խոնարհեց և շնորհակալութիւն մատու-
ցեց թէ՛ հրամանատարին և թէ՛ խմբին:

— Ամրացրո՞ւ շուտով զրքերդ— քո գանձը, տե-
սա՛ր թէ ինչպէս կարաւանը կանգնեց այսքան ժա-
մանակ քեզ համար:

Միքայէլ Վասիլիչը շտապով վերցրեց զրքերը,
փաթաթեց թաշկինակում և ուրախ ուրախ քայ-
լեց կարաւանի հետ միասին:

VIII.

Մինչև Մոսկուա հասնելը տեւեց երեք շաբաթ:
Շատ էր մտածում օտարական Լօմօնօսովը այդ
երեք շաբաթուան ընթացքում, նա մտածում էր և՛

Հօր և՛ մօր մասին, մտածում էր նոյնպէս իւր բարի ուսուցչի — տիրացուի մասին, նա մտածում էր թէ ինչպէս սքանչանում էր միանգամ իւր ուսուցիչը և ամբողջ գիւղը իւր յառաջադիմութեան համար, իսկ այժմ բոլորն էլ ափսոսում են թէ ինչո՞ւ ես փախայ...: Մտքերը ինձ աեղափոխեցին գիւղից Մոսկուա, մտածեցի քանի որ այնտեղ — մայրաքաղաքում չ'կայ ոչ մի ազգական, ինչպէս կարող եմ ապրիւր Գոնէ, եթէ ունենայի մի ծանօթ, ամեն բան ինձ այսպէս զարհուրելի չէին թուալ. գոնէ չէի վախենալ սովից մեռնելու. իսկ այժմ...: Թախիծը տիրեց Լօմօնօսովի հոգու վրայ. այնքան տխրութիւն էր տիրել սրտին, որ պատրաստ էր յետ դառնալ:

Կարաւանը շարունակ առաջ էր գնում, որի հետ և Լօմօնօսովը, յետ դառնալը արդէն ուշ էր: Բայց նա ի՞նչ է թողել յետեւը, ի՞նչ է նրան սպասում տանը, ուրիշ ոչինչ չէ, բայց եթէ խորթ մայրը իւր անընդհատ հայհոյանքներով և հայրը իւր ձանձրացուցիչ խօսակցութեամբ ամուսնութեան մասին...: Այդպէս Լօմօնօսովը ամբողջ ճանապարհորդութեան ժամանակ մտքով սլանում էր գիւղից Մոսկուա և Մոսկուայից գիւղը:

Արդէն հեռուից երեւում էին Մոսկուայի եկեղեցիների գմբէթները. Սայլապանները տեսնելով գլխարկները վերցրին և ջերմեռանդութեամբ խաչ հանեցին երեսներին, որոնց հետեւեց և Լօմօնօսովը:

Նրա սիրտը այնպէս բաբախում էր, որ կարծես թէ մի բան ահ էր պատճառում իրեն:

Կարաւանը ուղղուեց դէպի «ձկների վաճառատեղին» (Рыбный ряд): Մինչև այդ վաճառատեղին բաւականին ճանապարհ պէտք է կտրէին, այնպէս որ հարկաւոր էր անցնել ամբողջ քաղաքի միջով: Միքայէլ Լօմօնօսովը անդադար նայում էր շուրջը, սքանչանում, աեսնելով քաղաքի տները և քարեայ եկեղեցիների ոսկեղօծ կառարները...:

Արդէն մութն էր, երբ կարաւանը հասաւ նշանակեալ տեղը: Սայլապանները թոյլ տուին Լօմօնօսովին քնելու սայլի մէջ: Վերջինս փաթաթուեց մուշտակի մէջ և քնեց ամբողջ գիշերը. զարթնեց վաղ առաւօտեան, երբ դեռ բոլորը քնած էին:

Զարթնեց և կրկին յիշեց, որ ինքը այնտեղ մենակ է, բոլորին օտար. ոչ ոք չ'գիտէր նրա մտադրութիւնը: Յուզուած էր պատանին և յուզումը որպէս մի ծանր քար ճնշում էր նրա սիրտը:

Քաղաքի միջնաբերդում ղօղանջեց զանգի ձայնը, սկսուել էր առաւօտեան ժամերգութիւնը: Լօմօնօսովը ջերմեռանդութեամբ խաչ հանեց երեսին, ծունկն դրեց և սկսեց Աստծուն աղաչել ու խնդրել պաշտպանութիւն և օգնութիւն:

IX.

Մի փոքր ժամանակ անցնելուց յետոյ, ահագին բազմութիւն ժողովուեց կարաւանի մօտ ձուկն

գնելու: Լօմօնօսովը լուռ կանգնած մի կողմում անհամբեր սպասում էր, արդեօք հրամանատարը կ'իօսէ իւր մասին մէկի հետ:

Արդէն բոլոր գնողները պահանջում էին սպա-
լապաններից ձուկը, հարցնում էին գինը, ձկան ինչ-
պիսի լինելը և այլն և այլն, իսկ իւր մասին և ոչ
մի խօսք:

— Ախ, ի՞նչ անել — մտածում էր պատանին հա-
ռաչանք արձակելով: — Մի՞թէ ես հեռացայ հայրե-
նական տնից, տանջուեցի այստեղ գալու համար,
որ այսպէս պարտաւ սարտաւ կ'անգնեմ սայլի մօտ,
մի՞թէ այս մտադրութեամբ եկայ այս նուիրական
ու ինձ համար պաշտելի վայրը:

Ասաց Լօմօնօսովը և խելագարի պէս դիմեց
դէպի այս, դէպի այն գնողին. բայց ի՞նչ, բոլորն էլ
արհամարհելով երես էին դարձնում, կարծելով թէ
ողորմութիւն է ինդրում այդ փոքրիկ աղքատը:
Խեղճը միշտ լսում էր այս յուսակտուր պատաս-
խանք. «Վորի՛ր հեռու, ի՞նչ ես լիզում...»:

Վերջին յուսածհատ բռնկները համարելով Մի-
քայէլը այդ ժամանակամիջոցը, աւելի էր խրախու-
սում իւր գործից և աղաչելով ու պաղատելով ճիգ
էր թափում մէկից զրական պատասխան ստանա-
լու, որի միջոցին սիրտը սաստիկ տրոփում էր, ար-
ձակելով հոգեմաշ հառաչանքներ: Ոմանք մօտենում,
հարցնում էին պատանու դրութիւնը, որ կարծես
դարման պէտք է տային ողորմելուն, որոնք փոխա-

նակ քաջալերելու պատանու եռանդը, դեռ աւելի
ևս խափանում էին նրա ունեցած վառ յոյսերը,
վերագրելով այդ դժբաղդութիւնը նրա գործած
յանցանքին. թէ ի՞նչու է եկել առանց ծնողների
օրհնութիւնը ստանալու, ահա և դրա համար Աս-
տուած պատժել է իրան:

Ի՞նչ անեմ, ի՞նչպէս կ'լինի վիճակս... ասում
էր Միքայէլը: Շատ արցունք թափեց այդ օրը Մի-
քայէլ Վասիլիչը. բայց իզուր, դրանով չէր կարող
բարեփել իւր դրութիւնը: Երկբայում է, ի՞նչ ա-
նել, ո՞ւմ դիմել:

Յէնց այդ ժամանակ կարաւանին մօտեցաւ մի
ալիզարդ ծերունի, որը ազնուական և հարուստ
ընտանիքից էր: Լօմօնօսովը դիմեց նրան. ծերու-
նին համբերութեամբ լսում էր պատանուն, որին
և ասաց. «Ես ինքս Արխանգելսկ երկրիցն եմ, նշա-
նակում է դու իմ երկրացի ես, թէպէտև լաւ չէ,
որ դու փախել ես հայրենական տնից, բայց յամե-
նայն դէպս հարկաւոր է քեզ օգնել, իբրև հայրե-
նակցի, ուրեմն գնանք միասին մեր տան գիշերելու
և այնտեղ կ'որոշուի քո վիճակը»:

Ձափազանց ուրախացաւ Լօմօնօսովը, որ պա-
տահել էր մի հայրենակցի, այնպէս որ լսելուն պէս
ուրախ, ժպիտը երեսին յետեւեց նրան:

Միւս օրը «Ձախկօնօսպատսկի» մենաստանից
մի աբեղայ եկաւ սպալապանների մօտ ձուկն գնե-
լու: Հրամանատարը, որ միշտ պաշտպան էր հան-

դիսացել պատանուն, խօսեց արեղայի հետ նրա մասին. պատմեց թէ ինչպէս մի պատանի Արխանգելսկ նահանգից եկել է Մոսկուա, թէ նա ինչպիսի հռանդ ունի դէպի ուսումը:

Արեղան լսելուն պէս, հրամայեց իւր մօտ բերել փախստականին: Պէտք է ասել, որ մինչև Պետրոս Մեծը, Ռուսաստանում գրեթէ ուսումնական մարդիկ հոգեւոր դասից էին. նրանք և գրում էին զանազան գրքեր և սովորեցնում էին ուսումնարաններում. (այդ ժամանակ բոլոր դպրոցները հոգեւոր էին): Միայն Պետրոս Մեծի ժամանակ բացուեցան աշխարհական դպրոցներ: Առաջին դպրոցը նոյն հիմնեց Մոսկուայի Սուխարևսկ աշտարակում (башня) «Թուանշանական» (пещерный) անունով: Իսկ հոգեւոր բարձրագոյն դպրոցը դարձեալ նոյն «Ջաիկօնօսպասկին» էր, որը գտնւում էր նոյն մենաստանում—Նիկօլայի փողոցում:

Միւս օրը հրամանատարը այնտեղ տարաւ Լօմօնօսովին: Արեղան ընդունեց նրան իբրեւ աշակերտ յիշեալ դպրոցում:

X.

Խօլմօգորսկի ձկնորսը—Արխանգելսկ նահանգի փախստական գիւղացին, որին այդպէս ծաղրում էին, հասաւ վերջապէս իւր նպատակին: Նա այժմ նստած է «Ջաիկօնօսպասկի» ուսումնարանի մի դասարանում: Բոլոր աշակերտները իւր վերաբեր-

մամբ փոքր լինելով, ծիծաղում և ծաղրում էին. «Ո՛հ, ինչպէս մեծ է և այս հասակով եկել է սովորել»:

—Է՛հէ, այսպիսի ահագին ախմախը բարձր հասակով լատիներէն սովորել է ուզում—գրում էին նորա ականջին: Լօմօնօսովը բոլորը համբերութեամբ տանում էր. աշխատում էր չլսել, որի համար աչքերը յառում էր գլբին, փակում էր ականջները և կարդում. նա առաւօտականից մինչև երեկոյ տքնում և փափագում էր շուտով այդ լեզուն սովորել. նա մտածում էր.—հէնց որ լատիներէնը սովորեմ, կ'նշանակէ թէ ամեն ինչ գիտեմ...: Ուրեմն ես այն ժամանակ կ'իմանամ թէ ճրտեղից է ցօղը և որտեղից անձրևը:

Պատրաստ էր բոլորին համբերել, միայն թէ շատ բան սովորել. համբերում էր և՛ քաղցի և՛ չքաւորութեան: Նա ապրելու համար ստանում էր զանաքանից օրեկան երեք կոպէկ: Իւրաքանչիւր օր մսխում էր մի կոպէկ հացի, մի կոպէկ թթուաջրի (квасъ), իսկ մնացածները գործադրում էր թղթի, գրքի և կօշկի: Լինում էր ժամանակ, որ քաղցածանում էր և սաստիկ ցրտութիւնից մրսում: Բայց երկու տարուայ ընթացքում հռանդալից պատանին իւր չափազանց ընդունակութեամբ դասարանի բոլոր աշակերտներից աւելի լաւ իւրացրեց լատիներէնը, այնչափ, որ մինչև անգամ կարողացաւ այդ լեզուով գրել փոքրիկ երգեր, ոտանաւոր-

ներ: Այդ ժամանակներում հարկադրում էին բոլոր աշակերտներին զրիւլ ոտանաւորներ և մեղապարտին բանդարկելով ստիպում էին այդ պարտքը կատարել: Մեծ տօներին պահանջում էին զրիւլ շնորհաւորական ոտանաւորներ, ուղղած կամ վարչութեան կամ ծնողներին, բայց չ'զիտէին թէ ինչպիսի առանձին ձիւք պէտք է ունենալ ոտանաւորներ զրիւլ:

Այդպէս բոլոր աշակերտներին զրում էին. զրում էր և Լօմօնօսովը. զրում էր և՛ լատիններէն և՛ ռուսերէն: Ոտանաւորները, հասկանալի է, դուրս էին գալիս վատ:

Վստում էին ճանճերը

Մեղրային հոգիները

Թռչում էին և նստում

Ուրախութեան մէջ երգում:

Ահա թէ ինչպիսի ոտանաւորներ էր զրում Լօմօնօսովը ուսումնարանում:

XI.

Նա բոլոր աշակերտներից ամենաաշխատասէրն էր: Պատահում էր, երբ բոլոր աշակերտները բակ էին գնում խաղալու, վաղվղելու, իսկ Լօմօնօսովը միշտ նստած զրադարանում կարդում էր (այդպէս էր կոչւում այն տեղը, որտեղ զետեղւած էին գրքերը):

Լօմօնօսովը շատ գիւրք էր կարդացել, այժմ

էլ արդէն լատիններէնը գիտէր, բայց իրեն հետաքրքիր հարցերի պատասխաններն դեռ չէր գտել: Ուրտեղից էր լինում անձրււր և որտեղից—ամպերը: Տեսնում էր Լօմօնօսովը, որ իւր ուսուցչի—տիրացուի կարծիքը լատիններէնի մասին՝ սխալ էր: Եթէ իմանաս լատիններէնը, տսում էր նա,—բոլորը կ'իմանաս: Ահա այժմ գիտեմ լատիններէնը—մտածում էր Լօմօնօսովը—բայց ինքս տեսնում եմ, որ շատ բան դեռ չ'գիտեմ:

Մի անգամ նա զրադարանում գտաւ մի հնացած գրքոյկ, որի մէջ գրուած էր տաքութեան և ցրտութեան մասին: Ասուած էր, որ իւրաքանչիւր առարկայ տաքութիւնից լայնանում, տոգում է, իսկ ցրտութիւնից սեղմւում: Վերցնենք օրինակի համար խրճիթի դուռը, որի տախտակները ամառը իրար մօտենալով, խտանում են, իսկ ձմեռը ընդհակառակը՝ հեռանալով իրարից կազմում են ճեղքեր, ի՞նչու է այդպէս—բոլորը նրանից է, որ ձմեռուայ ցրտից դուռը սեղմւում է:

Այդ և այդպիսի շատ հետաքրքիր հարցեր էր շօշափւած այդ գրքոյկում: Գիրքը կոչւում էր բնագիտութիւն (Физика):

Լօմօնօսովը ուրախանալով կարդաց ամբողջ գիրքը սկզբից մինչև վերջը: Այդ գրքով նա իմացաւ, որ կան շատ գիտութիւններ, տեսաւ որ «Ձախկօնօսպասսկի» ուսումնարանում այդ գիտութիւններից և ոչ մէկը չէին սովորեցնում:

սկիւ դպրոցին ուղարկել ընդունակ աշակերտներին ճեմարանում սովորելու:

Ընտրուած տասններկու ամենալաւ աշակերտների թուումն էր նաեւ Արխանգելսկի գիւղացին — Լամօնօսովը, որը շուտով ուղարկուեց Պետերբուրգ իւր ընկերների հետ միասին:

Ճեմարանում Գերմանացիները ոչ միայն սովորեցնում, այլ և հոգում էին նրանց անտեսպէս, պէտք է և՛ սովորեցնէին և՛ կերակրէին և՛ թէ միևնոյն ժամանակ հսկէին ուսանողների վրայ: Բայց այդ բոլորը կատարում էին շատ թոյլ կերպով, այնպէս որ անհոգ էին վերաբերում դէպի նրանց գործած անվայել գործողութիւնները՝ արբեցողութիւնը, շապուութիւնը և գիղի կեանքը: միևնոյն բանը գուցէ պատահում էր Լամօնօսովի հետ: Բայց ահա շուտով փայլուն վիճակի ենթարկուեց Լամօնօսովը: Կառավարութեան հրամանով պէտք է ընտրէին աշակերտներից երեք ամենալաւ անհատ — Լամօնօսովին, Վինօգրաֆովին և Բէյգերին արտասահման ուղարկելու, որոնք աշնանը ուղևորուեցին Պետերբուրգից:

Արդեօք, Լամօնօսովը մտածո՞ւմ էր այդպիսի վիճակի մասին, երբ փախչում էր կարաւանի հետ հայրենական տնից — ի հարկէ ոչ:

Նա այդ ժամանակ դեռ չգիտէր թէ ծովի հետեւ բարձր դպրոցներ կային (այդպէս էին կոչում Գերմանիային). Ո՛րքան բախտաւոր էր զգում նա

իրեն այժմ, որ վերջապէս կատարուեցին և կատարում են իւր փայլուն իղձերը:

Նրանք գնացին ծովային ճանապարհով, որտեղ սաստիկ փոթորկից նաւը հազիւ ազատուեց խորտակուելուց: Մի կերպ ազատուելով Ռուսաց ջահել ուսանողները հասան գերմանիայի Մարբուրգ քաղաքը:

XIII.

Մարբուրգում համալսարան կար (բարձրագոյն դպրոց), որտեղ Վոլֆ անունով մի պրօֆեսորի հսկողութեան տակ մասն ուսուսանողները Լամօնօսովը այստեղ սկսեց եռանդով սովորել Գերմաներէն լեզուն և շատ շուտով տիրապետեց, այնպէս որ սկսեց կարգաւ գերմաներէն գրքեր, մանաւանդ սիրում էր կարգաւ գերմանացի հեղինակ Գիւնտերի ոտանաւորները և ինքը ոտանաւորներ գրելու ժամանակ աշխատում էր նմանել նրան. միանգամ զրեց մի մեծ ոտանաւոր այսպիսի վերնագրով. «Խատինի նուաճման մասին»:

Այդ ժամանակ Աննա Իւանովնա թագուհին պատերազմ էր վարում տաճկաց հետ և յաղթելով նոցա նուաճեց Խատինը. դորա համար էլ Լամօնօսովը իւր ոտանաւորը կոչեց «Խատինի նուաճման մասին»:

Իւր մի շարք գրուած ոտանաւորները ուղարկեց Պետերբուրգ Գիտութեանց ճեմարանը, որոնց

մատուցին թագուհուն, նա հրամայեց շուտով տա-
գրել և տարածել պալատականների մէջ: Գրուած-
քը հիացրեց բոլորին: Այլ կերպ չէր կարող լինել
այդպիսի ներդաշնակ ոտանավորների Լոմօնօսովից
առաջ ոչ ոք չէր գրել, նա էր, որ առաջին անգամ
ցոյց տուեց թէ ինչպէս պէտք է գրել ոտանավորը:

Շատ բան սովորեց Լոմօնօսովը Մարբուրգի
համալսարանում, իմացաւ այն բոլորը, ինչ որ ցան-
կանում էր վաղուց, 'ի միջի այլոց սովորեց նոյն-
պէս բժշկական արուեստը: Սովորածները կատարե-
լագործելու և աւելի նոր բան սովորելու համար
նա այցելեց Գերմանիայի այլ և այլ քաղաքների,
ձեռք բերեց նորանոր գիտութիւններ, որոնք են
լեռնային գործեր, մեքենագործութիւն, ներկեր
պատրաստելը... և այլն:

Բայց արտասահմանում ևս Լոմօնօսովը ապ-
րում էր շատ աղքատ, որովհետեւ Պետերբուրգից
քիչ փող էին ուղարկում, այն էլ ոչ իւր ժամանա-
կին և լրիւ, մինչև անգամ պատահում էր, որ ա-
միսներով ոչինչ չէին ուղարկում:

Դժուար էր ամուրիի համար այդպէս ապրելը,
մտածեց ամուսնանալ և ամուսնացաւ մի դերձակի
աղջկայ հետ, որի սենեակում և բնակուեց նա:

Շուտով Լոմօնօսովը մի որդի ունեցաւ, մկր-
տութեան և այլ և այլ ծախսերի համար պարտ-
քի տակ ընկաւ: Պարտատէրերը սկսեցին պահան-
ջել իրենց պարտքը, բայց հրատեղից տար աղքատ

Լոմօնօսովը, քանի որ ոչինչ չուէր, բանն այնտեղ
հասաւ, որ միանգամ սպառնացին խեղճին բանտ
դնել:

Լոմօնօսովը վախենալով այդ սպառնալիքնե-
րից վճռեց փախչել Ռուսաստան, և զիշերը երբ
բոլորը քնել էին, Լոմօնօսովը կնոջն իսկ չասելով
հեռացաւ Մարբուրգից: Կինը խմացաւ այդ բանը
յաջորդ օրը:

XIV.

Գերմանիայի սահմանը բաւականին հեռու
լինելով, Լոմօնօսովը չ'կարողացաւ անցնել այդ տա-
րածութիւնը կարճ ժամանակում, նա գլխաւորա-
պէս գնում էր զիշերը, իսկ ցերեկը թագ էր կե-
նում անցորդի չ'հանգիստելու համար:

Երրորդ օրն էր, որ փախստականը ստատիկ
տառապում էր քաղցածութիւնից, այլ ևս ոյժ չու-
նենալով առաջ ընթանալու. վճռեց զիշերել առա-
ջին զիւղում, այդ պատճառով իւր գնացքը փոխեց
և դիմեց դէպի պանդոկի դուռը:

Ներս է մտնում և թնչ տեսնում. բազմաթիւ
ժողովուրդ, այստեղ, այնտեղ արեւցոյններ են աղա-
ղակում, երգեր երգում և այլն և այլն: Սեղանի վրայ
դրած էր օղի, իսկ նրա հետև մի պրուսական սպայ
երկար բիխերով. վերջինս տեսնելով Լոմօնօսովին,
հրաւիրում է խմել մէջ:

— Խնդրում ենք, արի՛ և աղուհաց կեր մեզ հետ:

Համոնօսովը սկզբում վախենում էր և մինչդեռ ուզում էր փախչել, բայց տեսնում էր, որ արբեցողների խմբից իզուր է վախենալ, մօտենում է և ողջունում, սպան յարգելով նրան օղիով, առաջարկում է ուտել:

Միքայել Վասիլիչը չափազանց ուրախացաւ, որովհետեւ նա արդէն մեռնում էր քաղցածութիւնից, իսկ այժմ ոչ միայն հաց գտաւ ուտելու, այլ և օղի:

Սպան այս և այն էր առաջարկում, մանաւանդ օղի, Միքայել Վասիլիչը զարմանում է միանգամայն, այնքան է խմում, որ հարբում և ուժից ընկնում է, և տեսնում է, որ սպան ոչինչ չ'իմելով միայն սրան նրան էր խմեցնում:

Սաստիկ հարբեց Համոնօսովը, լեզուն չէր հասկացւում, թոթովում էր, որպէս մանուկ, զլուխը խոնարհեցնում սեղանին...: չէնց այդ ժամանակ սպան տալիս է նրան մի թուղթ և ստիպում ստորագրել. նա ստորագրում է այն, ինչ որ ասում են նրան, բայց ինքն իսկ չ'գիտէր թէ ինչ էր գրածը:

Սպայի հրամանով մի զինուոր վազեց Համոնօսովի մօտ ածիլով և ածիլեց նրա ծոծրակը, բայց Համոնօսովը ոչինչ չ'զգաց, զլուխը սեղանի վրայ դնելով խոր քնի մէջ մտաւ:

XV.

Համոնօսովը զարթնելով միւս օրը տեսնում է զլուխը ածիլած:

Ինչո՞ւ այս խարդախները ինձ օղիով արբեցրին, ասում է նա, ցանկացել են վերցնել ենձ, իբրեւ նորընտիր զինուոր: Մարդիկ որսալով արքունական ծառայութեանը չեն գնալ—ուրեմն նրանք օղիով են ուզում գրաւել ան գերմանացիներ:

Համոնօսովը չէր իմանում, որ Պրուսիայի Ֆրիդրիկոս I թագաւորը շատ էր սիրում բարձրասակ զինուորներին, այդ պատճառով այդպիսիներին փնտռում էին ամեն տեղ: Համոնօսովը բարձրահասակ էր, դուրս համար էլ նորան խաբեցին:

Ո՛չ եղբայր, այդպէս չի կարելի, գոռաց Համոնօսովը սպայի վրայ,—մի՞թէ խորամանկութեամբ կարելի է մարդ որսալ:

Լռի՛ր, բարկացաւ նրա վրայ սպան, ապա թէ ոչ կեչի փլաւի համը կ'իմանաս:

Բայց Համոնօսովը իրեն զսպել չ'կարողացաւ: Մի՞թէ յիրաւի նա զինուոր պէտք է լինի, այն էլ օտար երկրում: Նա շարունակում էր գոռալ, հայհոյում էր զինուորներին, սպային և բոլոր գերմանացիներին:

—Վախտմայստէր,—ասաց սպան, ծեծի՛ր նորեկին, թէ չէ բարութեամբ նրան չես կարող հնազանդեցնել:

Վախտմայստէրը շուտով կատարեց սպայի հրամանը և ճիպտոր սկսեց խաղայ պրուեսական զինուոր Լոմօնօսովի մէջքին:

Ճար չկար—մնում էր միայն լռել: Բայց զինուոր Լոմօնօսովը 'ի հարկէ չէր կարող հաշտուել իւր վիճակի հետ: Յրաից խեղճի մարմինը կապտել էր (морозъ проѣхалъ у него по тѣлу.):

Տիրեց խաւարը:

Սպան վախնալով, որ նորեկը կ'փախչի, հրամայեց տանել Վեզել ամրոցը:

Լոմօնօսովին տարան բերդը և նշանակեցին նրա մօտ առանձին պահապան:

Նա միայնակ մնալով պահապանների հետ, խօսում է. ի՞նչու էք ինձ հսկողութեան տակ առել միթէ փառ է ձեր թագաւորին արած ծառայութիւնը: Այն ժամանակ ես արբած էի, դժգոհութեամբ էի յայտնում, մինչդեռ այժմ երբ զարթնել եմ չափազանց ուրախ եմ, որ այս ծառայութեան մէջ ընկայ:

Պահապանները առաջ չ'հաւատացին, բայց յետոյ տեսնելով, որ նորընտիրը իրեն հանգիստ, ուրախ է զգում, երգեր է երգում, թողեցին նրան խառութեամբ հսկելը և մինչև անգամ թոյլադրեցին բազը դուրս գալ:

Լոմօնօսովը ման էր դալիս բազում ուրախ կերպով, խօսում, ծիծաղում էր պահապանների հետ և միւլնոյն ժամանակ շարունակ նայում ջրը:

Ջապարսպի միջի լայն խրամին, որը բռնում էր ամբողջ ամրոցի շուրջը, լեքն էր ծայրէ 'ի ծայր ջրով, մի խօսքով կատարեալ գետի նման:

Սյդպէս անցաւ մի օր ևս, պահապանները բոլորովին չէին հսկում Լոմօնօսովին, նրան հէնց այդ էր հարկաւոր: Գիշերը, երբ բոլորը անխռով քնած էին, նա մազլեց պատուհանի վրայով, որը հետեւից դրան դէմ էր. պատուհանից տղատ կերպով ձգուեց ամրոցի պատի վրայ: Ուշադրութեամբ լսեց.—ամեն ինչ հանդարտ էր, բոլորը քնած էին: Ձգուշութեամբ սողաց դէպի խրամը, իսկ այնտեղ խաչակնքելով նետուեց ջրի մէջ և լողալով հասաւ միւս ափը: Չնայելով որ ցուրտ էր, հագուստը թաց և պահապանները իմանալով փախուստը, հետեւից արձակում էին, բայց և այնպէս Լոմօնօսովը իւր բոլոր կարողութեամբ սկսեց փախչել:

Ամրոցի պատի վրայից շարունակ արձակում էին, մէկ, երկու. մէկ, երկու... այդպէս լսում էր Լոմօնօսովը և վազում աւելի արագ, բայց նրա հետեւից մարդ էր ուղարկուած. նա հեռում էր շատ վազելուց: Ձիերի սմբակների արփիւնը պարզ հասնում էր նրա ականջներին. մի լուպէ էր մնացել, որ նրան բռնէին:

Լոմօնօսովի շունը կտրւում էր երկիւղից և յոգնածութիւնից ոտները թուլանում էին, քայլերը դանդաղում, խոնարհւում են ծնկները և Լոմօնօսովը ուժասպառ ընկնում է գետնին:

Բայց նա կարողացաւ հասնել սահմանին, արդէն Պրուսական հողի վրայ չէր, ոտները ազատեցին նրան Գերմանացոց աէրութեան զինուորական ծառայութիւնից:

XVI.

Նախ քան Պետերբուրգ ընկներ Լոմօնսոսովը աչքի առաջ ունեցաւ բոլոր ձախորդութիւնները:

Պետերբուրգ հասնելով, նա ուղղակի գնաց Ճեմարան, ներկայացրեց Ճեմարանի վարչութեան իւր վկայականը, որը ձեռք էր բերել արտասահմանի համալսարանում: Վկայականում ասուած էր, որ Միքայէլ Լոմօնսոսովը մեծ յաջողութիւն է ունեցել գանազան գիտութիւնների մէջ. նա այժմ շատ գիտութիւնների տեղեակ է: Ոչ մի Ռուսաստանցի չ'գիտէր նոյն ժամանակ այնքան, որքան գիտէր այդ ժամանակուայ Խօլմօգորսկի ձկնորս Լոմօնսոսովը:

Գերմանացիները, որ գիտութեանց Ճեմարանին իբրեւ կառավարիչ էին հանդիսացել, չուզեցան Լոմօնսոսովին ընդունել պրօֆեսորի պաշտօնով: Նրանք անբարեացակամ էին վերաբերուում դէպի Ռուս ուսումնականը: Երկար սպասելուց պատասխան չ'ստանալով, բողոքեց Ելիզաւետա Թագուհուն, որը Պետրոս Մեծի դուստրն էր և նա հրամայում է խսկոյն վերցնել նրան պրօֆեսորների թւում:

Մինչև Լոմօնսոսովը, այդ Ճեմարանի պրօֆե-

սորները Գերմանացիներ լինելով, որոնք գրեթէ չ'իմանալով Ռուսաց լեզուն, զրկում էին ուսանողներին իրենց տգիտութեամբ մայրենի լեզուից— ուղիղ խօսելուց և գրելուց: Լոմօնսոսովն էր ահա, որ հողաց այդ մասին. նա գրեց մայրենի լեզուով քերականութիւն, որը ձեռնարկ ծառայեց երկար ժամանակ ուսանելին. գրեց նաև Ռուսաց պատմութիւնը, որ մինչև այդ ժամանակ ուսանելը ոչինչ յիշատակութիւն չունէին իրենց նախնիքների կենցաղի մասին: Լոմօնսոսովը պահանջեց, որ այլ ևս չ'գործածեն օտար բառեր: Պետրոս Մեծի ժամանակ շատ բառեր էին ներմուծուել մեր լեզուի մէջ—ասում էր Լոմօնսոսովը.—օտար բառերի փոխարէն գործածեցէք եկեղեցա-որւոնական բառեր, որոնք աւելի հասկանալի են Ռուսներին»:

Ապա նա աշխատեց Ռուսաստանում ուսումնարաններ հիմնել այնպէս, ինչպէս արտասահմանում տեսել է և որ այդ դպրոցները լինին բոլոր մեծ քաղաքներում: Դրա խնդրանօք Ելիզաւետա Թագուհին հիմնեց Մոսկուայում ուսսաց առաջի համալսարանը (1755 թ.): Մի քանի տարուց յետոյ Մոսկուայի համալսարանի բազում կանգնեցրին Լոմօնսոսովի արձանը: Համալսարանի մօտով իւրաքանչիւր անցնողը կարող է տեսնել այդ արձանը: Լոմօնսոսովը ցանկացաւ Պետերբուրգում և Կիևում ևս հիմնել համալսարաններ, բայց չ'յաջողուեց:

XVII.

Մեծ նեղութիւններ կրեց Լօմօնօսովը արտասահմանից վերադառնալիս, այդ միւկնոյն էր նրա համար, միայն թէ հասնէր իր նպատակին և ինչպէս մենք տեսանք չափազանց յամառ էր կամ իմաստը աւելի աղնուացնելու համար, աւելացնէնք որ երկաթէ կամքի տէր լինելով, ինչ որ ցանկաւ նուաճէր իմանալ, անպատճառ պէտք է իմանար, ինչ բան մտածում էր հասկանալ—անպայման աշխատում էր հասկանալ: Այդպէս միանգամ նա մտածեց շինել կարմիր ապակի, մի նոր բան, որ այդ ժամանակ դեռ գործածական չէր և որի մասին ոչ ոք չ'գիտէր:

Լօմօնօսովը մտածեց ինքը իւր մտածողութեամբ դանել այդ գիւտը: Շատ փորձերից յետոյ վերջապէս յաջողուեց նրան այդ բանը, և մինչև անգամ շատ շատերին սովորեցրեց գոյնզգոյն ապակի շինելու ձևը: Նա այդպէս շատ բանի ձգտեց ու հասաւ և որպէսզի տարածէ զանազան տեղերում այդ գիւտի համբաւը, նա նկարագրեց իւր ոտանաւորներում: Այդ գիւտի մասին լսեցին՝ թագուհին, պալատականները և ուրիշ բարձր գիրք ունեցող մարդիկ: Բայց հասարակ ժողովրդից այդ բոլորը անայտ էր մնում և այլապէս չէր կարելի առաջին՝ որ ընդհանրացած լրագիր դեռ չ'կար և երկրորդ՝ որ լինէին անգամ նպատակայարմար չէր,

քանի որ ժողովուրդը անգրագէտ էր, որ նոյն կարգաւ սառնութիւնը այժմ իսկ նկատուում է ժողովրդի մէջ:

Արտասահմանում Լօմօնօսովին գովեցին իւր գիտնական աշխատանքի համար, իսկ ուսանողից շատ բնորդ եղան, որ գնահատեցին այդ մարդուն:

XVIII.

Պետերբուրգում սկզբներում սաստիկ նեղութիւն էր կրում Լօմօնօսովը նիւթական կողմից, երկար ժամանակ միջոց չունէր Մարբուրգից Պետերբուրգ տեղափոխելու կնոջն ու երեխային: Շարունակ վէճեր էր ծագում Լօմօնօսովի և իւր հակառակորդների մէջ. չէին ուզում իրեն մեծ ոռճիկ տալ օտարականները: Ամեն ինչ զուտ ազգային դարձնելու համար, Լօմօնօսովը ուզեց վռնդել այդ բոլոր այլազգի պրօֆեսորներին և ուսանող փոխաւորներ, իսկ այդպիսի գիտնականներ յորտեղից կարելի է ձարել պատանի Ռուսաստանում, որ ճանաչէր իւր գործը բաւական սահմանափակ մաքով ահա այդ բանը Լօմօնօսովին սաստիկ նեղացնում էր. ճիմարանից դառնում էր նա միշտ յուզուած և թերևս կարողանում էր վերջ տալ սրտի ալեկոծումներին խմիչքներով:

Լօմօնօսովը շատ գործեց. ժամանակ էր լինում, որ ճաշելու ժամն իսկ մոռանում էր և այդպիսով նրա տոկոսն և եռանդուն գործունէութիւնը պա-

կաս չ'գլասեց առողջութեանը, մէկ կողմից օդիի չափազանց խմելը, որ միշտ այրում էր ներսը և դառնում առողջութիւնը: Շնորհիւ այդ աննպաստ հանգամանքներին, չնայելով իւր բնական ամուր կազմութեանը, մեռաւ Լօմօնօսովը 1765 թուին ապրիլի 4-ին, 54 տարեկան հասակում:

Նրա յուղարկաւորութիւնը բաւականին փառաւոր էր, ինչպէս լինում են սովորաբար նշանաւոր մարդկանց յուղարկաւորութիւնները:

Դագաղի յետեից գնում էին պալատականները և ճեմարանի աշակերտները:

Թաղիցին նրան Պետերբուրգի Նեւկի մենատանում, դագաղի վրայ կանգնեցրին մարմարիոնէ արձան, արձան կանգնեցրին դ. րձեալ նրա հայրենի Խօլմօգորսկի քաղաքում: Պօլոս I կայսրը ընդմիշտ ազատեց գլխահարկից Լօմօնօսովի քրոջ որդուն—գիւղացի Պետրոս Գոլովինին իւր ամբողջ տոհմով: Ահա թէ ինչի հասաւ Արխանգելսկի գռեհիկը: Նա ոչ մէկին պարտական չէ այդ ստորիճանին հասնելով, բացի միայն իւր սեփական սիրոյ և բարի կամքին:

Վ Ե Ր Զ:

104
Hmz
uty

arm
12.17

0016352

2001

57 2013

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0016352

